

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 1998-ci il

M ü n d ə r i c a t

- ❖ İlhamə Məhəmməd qızı. Sumqayıt hadisələrindən 10 il keçir.....S. 2
- ❖ Ramiq Süleymanoğlu. “Sumqayıt hadisələri”- bizə atılan böhtan.....S. 5
- ❖ Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin onilliyi münasibətilə.....S. 7
- ❖ Tofiq Əliyev. O günləri xatırlayarkən.....S. 8
- ❖ Ona bəraət verilməlidir.....S.10
- ❖ Q.Piriyev. “28-dən 29-na keçən gecə”..... S.11
- ❖ Əvəz Lələdağ. Məni görən ağlasın.....S.12
- ❖ Ələsgər Cabbarov. Sumqayıt, 1988-ci il, 28-29 fevral: hadisələrin
içindən gələn səs.....S.16
- ❖ Süleymanov Ramiq. Azərbaycana qarşı təxribat.....S.19

Araşdırıcı komissiya var, nəticə yoxdu

Sumqayıt hadisələrindən 10 il keçir

Sumqayıtımızın 10 il bundan əvvəlki vaxtlarına nəzər yetirək. Məlum fevral hadisələrini yada salaq. Belə bir gerçəkliyi isə mütləq dilə gətirək. Unutqanlıq və laqeydlik nəticəsində Sumqayıt faciəsi bəziləri üçün artıq yuxuya çevrilib. Lakin həssas, yanımçıl həmyerlilərimizin isə bu acı həqiqət hələ də ürəklərini göynədir, yaddaşlarından çıxmır. “Sumqayıt hadisələri”nə ictimai-siyasi qiymət nəyə görə verilmir? sualı isə narahatlıqla söylənilir. Bu hadisələrin əsil mahiyyətini araşdıran, 1992-ci il sentyabrın 29-da o vaxtkı şəhər Xalq Deputatları Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə yaradılmış komissiyanın sədr müavini Ramiq Süleymanoğlunun şərhini diqqətinizə təqdim edirik.

- Söhbətimi təəssüf hissi ilə başlamağa məcburam. Çünki “Sumqayıt hadisələri”nə hərtərəfli ictimai-siyasi, hüquqi-mənəvi qiymət vermək beynəlxalq məsələ olduğu halda buna münasibət hər yerdə eyni deyildir. Laqeydlik, biganəlik, tənbəllik, unutqanlıq, diqqətsizlik nə qədər ki, var, Sumqayıt faciəsi öz həqiqi qiymətini almayacaq. Onu da deyim ki, Sumqayıt hadisələri bütövlükdə Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin kökündə durur.

Gəlin, bir neçə dəqiqəlik də olsa, yaxın tariximizi vərəqləyək, həmin günləri birlikdə yada salaq. 1988-ci il fevralın əvvəllərində Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini respublikamızdan qoparıb, Ermənistana birləşdirmək üçün bədnam “Krunk” və “Qarabağ” komitələri açıq fəaliyyətə başladılar. Ermənistanda və Qarabağda yaşayan azərbaycanlıları döyür, təhqir edir, onların mal-qara və əmlaklarını əllərindən alır və tələb edirdilər ki, öz yaşayış yerlərini tərk etsinlər. Fevralın 21-də Dağlıq Qarabağ Vilayət Soveti Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi barədə SSRİ və Azərbaycan SSR-in Konstitusiyalarına zidd qərar qəbul etdi. Fevralın 22-də Əsgəranda iki nəfər ağıdamlı gənc düşmən gülləsinin qurbanı oldu. İlk qan töküldü. Beləliklə, 1988-ci ilin fevralın ikinci on günlüyündə Azərbaycana qarşı başlanmış genosid hərəkatına Ermənistan hökuməti açıq-aşkar rəhbərlik edir, mərkəz isə susurdu. Ermənistanın Masis, Qafan və Meğri rayonlarından hələ yanvar ayından qaçqınlar axını başlanmışdı. Fevralın 26-da SSRİ baş prokurorunun birinci müavini A.Katuşev ittifaq televiziyası ilə elan etdi ki, ermənilər Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlıyı qətlə yetiriblər. Artıq əvvəlcədən ustalıqla düşünülmüş “Sumqayıt əməliyyatı”na başlamaq olardı. Daşnakların mərkəz və okeanın o tayındakı havadarlarına ilk mərhələdə aşağıdakı planları həyata keçirmək üçün səbəblər, bəhanələr lazım idi:

1) Sumqayıtda “azərbaycanlılar tərəfindən törədilmiş erməni qırğını” haqqında bütün dünyaya hay salmaqla onları “vəhşi millət” kimi qələmə vermək və dünya ictimaiyyətində bu xalqa qarşı nifrət hissi oyatmaq; 2) Ermənistan SSR-də və Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıları kütləvi şəkildə, vəhşicəsinə öz yurd-yuvalarından didərgin salmaq və genosid hərəkatını məhz əks tədbir kimi qələmə vermək; 3) “Sumqayıt əməliyyatı”ndan sonra Bakı və Sumqayıtdan köçən erməniləri Dağlıq Qarabağda və Ermənistanda yerləşdirmək. Onların başına gətirilən faciələri yerli ermənilər arasında təbliğ etmək və beləliklə yaranmış vəziyyəti daha da gərginləşdirmək; 4) Ən başlıcası isə mərkəzi hökumətin, daşnakların, “Krunk” və “Qarabağ” komitələrinin planlarının bədnam niyyətlərindən az təsəvvürü olan erməni xalqının gözündən düşən türk obrazını təzələmək.

Fevralın 27-də şəhərə daxil olan xüsusi təlim keçmiş cinayətkar dəstə əhali arasında ekstremist əhval-ruhiyyəli iş aparmağa başladı. Onlar özlərini Ermənistandan qaçqın düşmüş azərbaycanlılar kimi qələmə verib, ermənilərin onlara necə divan tutduqlarından danışdılar. Belə

söhbətlər sumqayıtlıları çaşbaş saldı. Təhrikçilər əhalinin az səbatlı hissəsini, xüsusən gəncləri özlərinə inandıraraq meydana topladılar. Axşamüstü meydana mitinq başlandı. Mitinqdə Sumqayıtda yaşayan ermənilərə divan tutmaq çağırışları eşidildi. Şəhər rəhbərliyi, ziyalılar əhalini səbrli, təmkinli olmağa çağırırsa da artıq gec idi. Düşmən öz işini görmüşdü. Fevralın 28-i və 29-u “cinayətkar dəstə” şəhərimizin azyaşlı, emosiyalara uymuş gənclərinin kortəbii axını ilə məqsədlərinə nail oldular, özləri isə vaxtında aradan çıxdılar. 26 nəfər erməni və 6 nəfər azərbaycanlı hadisələr vaxtı həlak oldu. Hadisələr zamanı şəhər milisinin səlahiyyətləri dayandırılmışdı, guya qayda yaratmaq üçün general Krayevin rəhbərliyi ilə göndərilmiş ordu hissələri artıq fevralın 28-dən 29-na keçən gecə şəhərə daxil olsalar da, “nədənsə” faciələrin qarşısını almaq üçün tələsmədilər. Sonra SSRİ prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələrin təşkilatçılarını, təqsirkarlarını üzə çıxarmaq üçün işə başladı. Bundan başqa, SSRİ DTK-sının, SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da fəaliyyət göstərirdilər. Martın 1-də şəhərdə komendant saati tətbiq olundu. Hüquq mühafizə orqanları və hərbiçilər kütləvi həbslərə başladılar. Xüsusən azyaşlı gənclər günahlı-günahsız həbs olunub zindanlara dolduruldu. Onların sayı 3 mindən çox idi. Sübut-dəlil olmadığı üçün bir qismi 10-15 sutka saxlanılıb cərimələrlə buraxıldı. 94 nəfərin işi üzrə cinayət işi qaldırıldı. Hadisələrdən sonra ermənilər öldürülmüş 26 nəfər erməni dünyə ictimaiyyətinə az qala 500 nəfərə kimi çatdırmağa çalışdılar. Bizə isə hətta vaxtı ikən şəhid olmuş 6 nəfərin adlarını belə çəkməyə imkan vermirdilər. Təəssüflər olsun ki, həmin 6 nəfərin ailələrinə hələ bu günə kimi “şəhid ailəsi” vəsiqələri təqdim olunmamış, onlar bütövlükdə Sumqayıt şəhidlərinin siyahısına daxil edilməmişlər. 1992-ci ilin noyabrında çağırılmış keçmiş şəhər Xalq Deputatları Sovetinin 5-ci ssesiyasında mənim təklifimlə bu 6 nəfərin də “Şəhidlər xiyabanı” kompleksində Xatirə lövhələrinin vurulması qərara alınmışdır. Təəssüflə deməliyəm ki, həmin qərar bu günə qədər icra olunmamışdır. Mən hələ Sumqayıt hadisələrinin “təşkilatçısı” kimi qələmə verilib Moskva şəhərində güllələnməyə məhkum olunmuş Əhməd Əhmədovun, imperiyanın soyuq zindanlarında olmanın müsibətlərə tab gətirməyib həlak olmuş Elçin Gəncəliyevin və Taleh İsmayılovun xatirələrinin əbədiləşdirilməsini demirəm. Fikrimcə, adları çəkilən bu üç nəfər də şəhidlərin siyahısına daxil edilməlidir. Çünki onlar ayrı-ayrı siyasi dairələrin planlaşdırıb həyata keçirdiyi siyasi oyunun qurbanlarıdır. Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, bu aksiyanın təşkilatçıları şəhərdə milli zəmində iğtişaşlar törətmək üçün şərait yaratmış, milisin səlahiyyətlərini dayandırmış, əhali arasında ekstremist əhval-ruhiyyəli iş aparılmasının qarşısını vaxtında almış, istiqlalimiz uğrunda yenidən mübarizəyə qalxdığımız bir zamanda dünya ictimaiyyətinin gözündə “vəhşi azərbaycanlı” obrazı yaratmış, beləliklə, milli mənəviyyətimizə ağır zərbələr vurmuşlar. Düşmənlərimiz ssenarinin ilk mərhələsini həyata keçirmişlər. Qarşıda 250 minə yaxın azərbaycanlının Ermənistandan öz əzəli torpaqlarından vəhşicəsinə qovulması, “Quqark” faciəsi, əsrin dəhşətli faciəsi kimi tarixə daxil olmuş “Xocalı” soyqırımı, Qarabağımızın dağlıq hissəsinin tam işğalı, nəhayət, Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan dəhşətləri dururdu. Belə ki, hadisələrdən dərhal sonra 1988-ci il martın 16-da Azərbaycan KP MK-nın bürosu Sumqayıt hadisələrinə tələm-tələsik qiymət vermiş, bütün günahları şəhər rəhbərlərinin və ictimaiyyətin adına yazmışdır.

Yeri gəlmişkən qeyd edirəm ki, bu günə qədər Sumqayıt hadisələrinə dövlət səviyyəsində siyasi-hüquqi qiymət verilməmişdir. Doğrudur, 1992-ci ilin oktyabrın 29-da o vaxtkı şəhər Xalq Deputatları Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə bu hadisələrə ictimai-siyasi mənəvi – hüquqi qiymət verilməsi üçün xüsusi komissiya yaradılmışdır. Lakin komissiyanın üzvlərinin, eləcə də şəhər rəhbərlərinin, ziyalılarımızın biganəliyi ucbatından heç bir nəticə əldə etmək mümkün olmamışdır. Hesab edirəm ki, dövlət səviyyəsində komissiya yaradılmalı, 1987-ci ilin sonundan bu günə qədər

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

başımıza gətirilən müsibətlərə, “Sumqayıt hadisələri” də daxil olmaqla siyasi, hüquqi qiymət verilməli, bu barədə həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə çatdırılmalıdır.

İlhamə Məhəmməd qızı

“Məslək” 26 fevral 1998

“Sumqayıt hadisələri”- bizə atılan böhtan

Müstəqillik və azadlıq yolunda ilk addımlarını atan xalqımız çətin, həm də şərəfli günlərini yaşayır. Bu da bir həqiqətdir ki, bugünkü faciələrimizin kökündə dünənimiz var.

1985-ci ildə keçmiş Sov.İKP MK-nın baş katibi M.Qorbaçovun demokratiya və aşkarlıq pərdəsi altında ortaya atdığı “yenidənqurma” siyasəti tezliklə böyük iqtisadi və siyasi çətinliklərlə üzləşdi. Ayrı-ayrı respublikalarda milli azadlıq meylləri ortaya çıxdı və digər kapitalist dövlətlərində kök salmış “Daşnaksütyun” partiyasının və Sovetlər Birliyinin ali hakimiyyət orqanlarında erməni lobbisinə qol-qanad verildi. Daşnaklar sovet birliyi rəhbərliyinin himayəsi ilə uzun illərdən bəri planlaşdırdıqları “Dağlıq Qarabağı” Azərbaycandan qoparıb Ermənistanla birləşdirmək üçün fəaliyyətə başladılar. İlk öncə Moskvanın və ermənilərin bu planlarını həyata keçirmək üçün maneçilik törədə biləcək yeganə şəxsiyyət Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında SSRİ ali hakimiyyət orqanlarında tutduğu yüksək vəzifədən uzaqlaşdırıldı. Təxminən 1 ay sonra akademik Aqanbekyan Parisdə ermənilərin məkrli niyyətlərini açıq-aşkar bəyan etdi. Daha sonra noyabr, dekabr aylarında Ermənistanda və DQ-da Qarabağımızın dağlıq hissəsini Ermənistanla birləşdirmək tələbləri ilə imzalar toplanmağa başlandı.

1988-ci il yanvarın 25-də Qafan rayonunda iğtişaşlar baş verdi. Beləliklə döyülüb, təhqir olunmuş, əmlakları əllərindən alınmış ilk qaçqınlar axını Azərbaycan Respublikası rəhbərliyindən imdad diləmək üçün respublikaya gəldilər. Fevralın 12-də DQMV-nin Azərbaycandan alınaraq Ermənistan SSR-ə verilməsi tələbi ilə Stepanakertdə erməni millətçilərinin ilk mitinqi keçirildi. Fevralın 21-də isə DQMV xalq deputatlarının sessiyası bu tələbləri müdafiə edərək Azərbaycan və o vaxtkı SSRİ konstitusiyalarına zidd qərar qəbul etdi. Fevralın 22-də Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında ermənilərlə azərbaycanlılar arasında toqquşma baş verdi, hadisə zamanı 2 ağıdamlı gənc şəhid oldu...

Fevralın 23-də nəhayət uzun müddət DQMV-də və Ermənistanda baş verən hadisələri respublika ictimaiyyətindən gizlətməyə çalışan Azərbaycan KP MK vəziyyətin getdikcə qorxulu şəkil almasından və xalqın qəzəbindən ehtiyat edərək “Kommunist” qəzetində qısa məlumat verilməsini məsləhət bildi.

Fevralın 26-da keçmiş SSRİ Baş prokurorunun müavini A.Katuşev ittifaq televiziyası ilə elan etdi ki, bəs ermənilər Əsgəranda 2 nəfər azərbaycanlıyı qətlə yetiriblər. Artıq əvvəlcədən ustalıqla düşünülmüş “Sumqayıt əməliyyatı”na başlamaq olardı.

Fevralın 27-də şəhərə daxil olan “cinayətkar dəstə” əhali arasında eksperiment əhval-ruhiyyəli iş aparmağa başladılar. Onlar özlərini Ermənistandan qaçqın düşmüş azərbaycanlılar kimi qələmə verib, ermənilərin onlara necə divan tutduqlarından danışmağa başladılar. Belə söhbətlər sumqayıtlıları çaşbaş saldı. Axşamüstü meydanda mitinq başladı. Mitinqdə Sumqayıtda yaşayan ermənilərə divan çağırışları eşidildi.

Fevralın 28-i və 29-u təhrikçilər şəhərimizin azyaşlı, emosiyalara uymuş gənclərin kortəbii axını ilə məqsədlərinə nail oldular, özləri isə dərhal aradan çıxdılar. Əhali arasında qızıqdırıcı iş aparılar sərbəst hərəkət edirdilər. Onlara “gözün üstə qaşın var” deyən yox idi. Məndə olan məlumata görə fevralın 27-də təhrikçilərdən bir qismi həbs olunub milis idarəsinə aparılmış, sonra kimlərinsə göstərişi ilə buraxılmışlar. Təəccüblü burasıdır ki, onların kimliyi barədə qeydlər aparılmış kitab sonradan yoxa çıxmışdır.

Guya, şəhərdə qayda yaratmaq üçün göndərilmiş ordu hissələri artıq fevralın 28-dən 29-na keçən gecə şəhərə daxil olsalar da “nədənsə” hadisələrin qarşısını almağa tələsmirdilər. Onlar şəhər partiya komitəsinin binasını dövrəyə alaraq guya özləri üçün fəaliyyət planı hazırlayırdılar. Beləliklə, şəhərdə qanuna zidd hərəkətlər baş alıb getdiyi halda, hərbiçilərin qarşısını almağa yalnız sonrakı gün başladılar. Fevralın 29-da hərbiçilər tərəfindən 5 nəfər azərbaycanlı öldürüldü. Bu cinayətin ört-basdır olunması üçün ölənlərin cəsədləri Bakı şəhərində “Semaşko” xəstəxanasında gizlədilmiş, valideynlərinə 5-10, hətta biri 15 gündən sonra qaytarılmışdır.

Martın 1-də şəhərdə komendant saati elan olundu. Hüquq-mühafizə orqanları və hərbiçilər əhaliyə divan tutmağa başladılar. Adamlar günahlı-günahsız küçələrdən, avtobuslardan yığılıb zindanlara doldurulurdu. Bir sözlə, həbs olunanların sayı-hesabı bəlli deyildi. Onu da deyim ki, hadisə günləri fəaliyyətsiz olan polis işçiləri moskvalı həmkarlarını görüb öz nöqəçilik missiyalarını məharətlə həyata keçirdilər. Ən çox canfəşanlıq edənlər öz hüquq-mühafizə orqanlarımızın “əməldəşləri” idi. Martın 1-də Sumqayıt şəhər prokurorluğu tərəfindən cinayət işi qaldırıldı və bu iş respublika rəhbərliyinin göstərişi ilə dərhal SSRİ prokurorluğuna təhvil verildi. Tutulanların böyük əksəriyyəti 15-30 sutka saxlanılaraq cərimələrlə buraxıldılar. 94 nəfərə cinayət işi qaldırıldı.

Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, faciələr vaxtı hadisələrə rəhbərlik edənlər, talan və qırğınlarda bilavasitə fəallıq göstərənlər məsuliyyətdən kənar qaldılar. Həbs olunan, ciddi cəza alanların əksəriyyəti isə həqiqətən milli qeyrəti olan, hadisələrə saf niyyətlərlə qoşulan namuslu oğlanlarımız oldu.

Sumqayıt hadisələrindən sonra martın 16-da Azərbaycan KP MK-nın bürosu bu hadisələrlə bağlı xəyanətkar bir qərar qəbul etdi. Bu qərarla bütün günahlar şəhər rəhbərlərinin və ictimaiyyətin adına yazıldı.

Bəli, mənfur düşmənlərimiz “sapı özündən olan baltaların” yaxından köməkliyi ilə ssenarinin ilk mərhələsini ustalıqla həyata keçirdi. Bundan sonra 250 mindən yuxarı azərbaycanlı öz torpaqlarından didərgin salındı. 1988-ci ilin dekabrına qədər azərbaycanlıların bir əsrə qədər davam edən “kəçürmə” prosesi başa çatdırıldı. Məhz sonuncu azərbaycanlılara məxsus 6 min kvadrat kilometr torpaq sahəsi ermənilərə qaldı. Qarabağın dağlıq hissəsi işğal olundu. Nəhayət, xalqımız “Quqark”, əsrin faciəsi kimi tarixə daxil olmuş “Xocalı” dəhşətlərini yaşadı. Yeddi rayonumuz bu gün də işğal altındadır.

1993-cü ildən bu günlərədək Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində müxtəlif illərdə baş vermiş cinayətlərə qiymət verilir, DQ probleminin mahiyyəti ardıcıl dünyaya çatdırılır, milli satqınlar ədalət mühakiməsinə verilir.

Bu gün Sumqayıt özünün yeni bir həyatını yaşamağa başlayıb. Sumqayıtda azad iqtisadi zona proqramını reallaşdırmaqdan ötrü tədbirlər həyata keçirilir. Deməli, biz hamılıqla təşəbbüs göstərməli, xalqımızın adına yazılmış qara ləkəni üstümüzə götürmək üçün “Sumqayıt hadisələri”nə ictimai-siyasi, hüquqi qiymət verməli və bu barədə əsil həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara çatdırmalıyıq.

Ramiq Süleymanoğlu

“Xalq qəzeti” 27 fevral 1998

Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin onilliyi münasibətilə

1988-ci il fevralın 28-29-da erməni separatçılarının qırmızı imperiya paytaxtındakı havadarlarının köməyi ilə Azərbaycanın nəhəng sənaye mərkəzi Sumqayıtda da iğtişaşlar və talanlar törətmişlər. Həmin hadisələrin on illiyi münasibəti ilə “Xəzər” Səhmdar Cəmiyyətinin iclas zalında toplantı keçirilmişdir. Toplantıda Sumqayıt Şəhər İcra hakimiyyətinin başçısı Şakir Abuşov geniş məruzə etmişdir.

Sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun kafedra müdiri, dosent Ramazan Məmmədov, “Exo Sumqaita” qəzetinin baş redaktoru Eyruz Məmmədov, tədqiqatçı-jurnalist Ramiq Süleymanoğlu, şəhərin baş pediatri Xalidə Quliyeva, Superfosfat zavodunun direktoru Nərcə Ağayev, YAP Sumqayıt şəhər təşkilatının sədri Xıdır Aloyev, Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin araşdırılması üzrə komissiyanın sədri Rauf Zeyniyev çıxış etmişlər. Nətiqələr Sumqayıt hadisələrinin araşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər üçün şəhər rəhbərliyinə minnətdarlıq etmiş və əmin olduqlarını bildirmişlər ki, bu istiqamətdə iş bundan sonra da davam etdiriləcək, çirkin niyyətli erməni separatçılarının Sumqayıta vurduqları qara ləkə, nəhayət onun üzərindən götürüləcəkdir.

Toplantı iştirakçıları Sumqayıtda törədilmiş hadisələrə siyasi qiymət verilməsi barədə Milli Məclisə müraciət qəbul etmişlər.

“Sumqayıt” 28 fevral 1998

O günləri xatırlayarkən

(1988-ci il 28-29 fevral Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri: o günləri xatırlayarkən)

Sumqayıt hadisələrindən düz on il keçir. 1988-ci ilin fevralın 28 və 29-da erməni faşistlərinin məkrli siyasəti və M.Qorbaçov başda olmaqla qırmızı imperiyanın dəstəyi və ssenarisi nəticəsində Sumqayıtda gözlənilməz hadisələr törədildi. Bu hadisə heç bir sumqayıtlının, heç bir azərbaycanlının yaddaşından silinməyəcək. Belə ki, həmin gün azərbaycanlı məktəblilər öz ailəsinin qayğıları ilə məşğul olan sadə insanlar imperiyanın “BTR”-ləri altına salındı və vəhşicəsinə məhv edildi.

“Zaqafqaziyatikintitrest”nin işçisi Vəkil Babayev, “Boruyayma” zavodunun mexaniki Dadaş Xudaşov, Sumqayıt evtikmə kombinatının fəhləsi Natiq İsgəndərov, Neft-kimya akademiyasının tələbəsi Canpolad Orucov və 17 yaşlı Surxay Əliyev həmin günün qurbanları oldular. Onlar vəhşicəsinə “BTP”lərin altına salındılar, meyitləri həftələrlə sahiblərinə qaytarılmadı. Onlar valideyn və qohumları tərəfindən çox axtarıldı, meyitlər, nəhayət 15-20 gün sonra “Semaşko” xəstəxanasının zirzəmisindən tapıldı.

İmperiya əsgərləri istədikləri adamları tutur və olmazın işgəncələrə məruz qoyurdular.

Sual oluna bilər, bu qanlı-qadalı hadisələr nə üçün törədildi? Nə üçün məhz Sumqayıtda baş verdi?

Məlum olduğu kimi XX əsrin sonunda SSRİ adlanan imperiya son məqamlarını yaşayırdı. Artıq o öz çürük dayaqları üstündə dayanıb bilmir, uçulub-tökülürdü. Bu dövlətin son rəhbəri olan Mixail Qorbaçov “yenidənqurma” pərdəsi altında öz işini görürdü. Ölkənin hər tərəfində təxribatlar aparılır, anarxiya yaradılır, qırğınlar və bədbəxt hadisələr baş verirdi.

Belə bir dövrdə ölkədə mitinqlər və nümayişlər keçirilir, tələblər irəli sürülürdü. Bakıda və fəhlə şəhəri olan Sumqayıtda tez-tez keçirilən nümayiş və mitinqlərdə M.Qorbaçovun siyasəti pislənir və kəskin tənqid olunurdu.

İmperiya bu narazılığın qarşısını almaq, xalqın başını qarışdırmaq və siyasətdən uzaqlaşdırmaq məqsədilə xalqları bir-birinə qarşı qoydu. Bu siyasət “Böyük Ermənistan” yaratmaq istəyən və çoxdan bunun arzusunda olan erməni daşnakları üçün göydəndüşmə oldu. Onlar tələm-tələsik sərsəm planlarını hazırlayıb həyata keçirməyə çalışdılar. Bu plana görə ermənilər Dağlıq Qarabağ və Ermənistan ərazisindən azərbaycanlıları bir nəfər kimi qovub çıxarmalı idilər. Dağlıq Qarabağın dağlıq hissəsi ermənilər tərəfindən tutulmalıydı.

Artıq 1987-ci ilin dekabr və 1988-ci ilin yanvar ayında fevralın əvvəllərində Ermənistan ərazisindən 148.2 min nəfərə yaxın azərbaycanlı öz ata-baba yurdlarından qovulub çıxarılmışdı. Qanlı-çovğunlu günlərdə bu tədbirin həyata keçirilməsi zamanı xeyli qadın və qoca sərt intiqam şəraitində dözməyərək həlak oldu.

Sumqayıt şəhər Partiya Komitəsinin binası qarşısında mitinq yüksək vüsət almışdı. İzdihamin lap yaxınlığında bir maşın dayandı. Maşından düşən həyəcanlı və əsəbi adamlar bildirdilər ki, maşının içərisində yaralı adamlar var. Guya onları Ermənistan Respublikasının Qafan rayonundan gətirmişlər, təcili kömək lazımdır. Özlərini itirmiş sadə şəhər əhalisi nə edəcəyini bilmədi.

Əlbəttə, bu da düzəldilmiş bir səhnəcik idi. Əgər, doğrudan da, bu yaralı qan

itirən azərbaycanlılar uzaq Qafan rayonundan gətirilmişsə, bəs nə üçün onları təcili yardım xəstəxanasına aparmaq əvəzinə məhz mitinq keçirilən şəhər partiya komitəsinin binası qarşısına gətirmişlər?

Fevralın 28-i günün ikinci yarısı erməni millətindən olan təxribatçılar böyük dəstə ilə Bakı – Rostov yoluna yaxın avtobus vağzalına üz-üzə yerləşən 3-cü mikrorayonda və 42-ci məhəllədə qırğınlar törətdilər. Erməni Edik Qriqoryan həmin hadisələrdə təkbəşinə 5 nəfər erməni qətlə yetirmişdir. E.Qriqoryanın başçılıq etdiyi təxribatçı dəstə bir neçə erməni ailəsinin qapılarını sındırmış, evlərinə soxulmuş, ailə üzvlərini öldürmüş, ev əşyalarını bayıra tullayaraq yandırmışdır. Sonralar məlum olmuşdur ki, təcavüzə məruz qalan ermənilər bədnam "Krunk" cəmiyyətinə üzvlük haqqı verməkdən boyun qaçıranlar olmuşlar.

Aradan çıxan ermənilər isə əvvəlcədən hazırlanmış plana əsasən bütün dünyaya car çəkərək, guya Sumqayıtda onlara, erməni millətinə qarşı genosid siyasətinin aparılmasını xəbər vermiş, yalandan hay-küy salmışlar. General Krayev və Dubinyak Moskvada hazırlanmış ssenarinin həyata keçirilməsi üçün səylə çalışırdılar. Fevralın 29-da vəziyyət daha da gərgin şəkil aldı. Xüsusi təlim görmüş ağır rus-sovet hərbi texnikası silahsız və günahsız əhəlinin üstünə hücum etdi. Köməksiz sadə insanlar nə edəcəyini bilmirdilər. Adamlar "BTR"lərin qarşısından qaçıb gizləndilər.

SSRİ prokurorluğunun böyük bir qrupu Sumqayıta gəldi, yüzlərlə günahsız gənc həbs edildi. Onlardan biri də Xovlu iplik fabrikinin fəhləsi 1964-cü ildə Sumqayıtda anadan olmuş Əhməd Əhmədovdur. O, guya Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçısı kimi qələmə verilmişdi. Əhməd Əhmədovun işinə Moskvada baxıldı. O, ən ağır cəzaya-ölüm cəzasına məhkum edildi.

Əminəm ki, tezliklə Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət veriləcək, ermənilərin bütün cəhdlərinə baxmayaraq şəhərimiz üzərindən qara ləkə götürüləcəkdir.

Tofiq Əliyev

"Sumqayıt" 28.02.1998

Ona bəraət verilməlidir

Erməni millətçilərinin və onların havadarlarının səyi ilə törədilən Sumqayıt hadisələrinin 10-cu ildönümü tamam olur. Əvvəlcədən planlaşdırılmış və təşkil edilmiş bu çirkin oyunda neçə-neçə soydaşımız həlak olmuş, yüzlərlə günahsız sumqayıtlı keçmiş SSRİ –nin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən tutulub həbsxanalara atılmış, olmazın işgəncələrə məruz qalmışdır. Onlardan biri də o vaxt Xovlu iplik fabrikində fəhlə işləyən Əhməd Əhmədov olmuşdur. O, guya hadisələrin təşkilatçısı kimi həbs olunaraq Moskvaya aparılmış, ermənilərin təhriki ilə mühakimə olunmuş və ən ağır cəzaya - ölüm cəzasına məhkum edilmişdi. Sumqayıt hadisələrinin əsil təşkilatçısı cani Eduard Qriqoryan isə bir neçə illik həbs cəzasına məhkum olunaraq havadarlarının köməyi ilə Rusiyanın həbsxanalarında cəza müddətini necə deyərlər “kurortsayağı” başa vurmuş, sonra da azadlığa buraxılmışdır.

Ən acınacaqlısı budur ki, günahı sübuta yetirilməyən, əslində günahsız olan Əhməd Əhmədovun adı üzərində qara ləkə hələ götürülməyib.

“Sumqayıt” 28 fevral 1998

“28-dən 29-na keçən gecə”

“Sumqayıtın əks-sədasi” tammetrajlı, “Sumqayıtın əks-sədasi-2” beşseriyalı, BMT-nin sifarişi ilə çəkilməmiş “Sumqayıt : azadlığın əks-sədasi” və “Çin təəssüratları” sənədli filmlərinin ssenari müəllifi kimi tamaşaçılara, mərkəzi mətbuatda diqqəti cəlb edən oçerkləri, problematik məqalələri ilə oxuculara yaxşı tanış olan istedadlı publisist Eyrüz Məmmədovun yenidən çapdan çıxan kitabı belə adlanır.

Əsər 1988-ci il Sumqayıt hadisələrindən bəhs etsə də, müəllif sənədli-analitik qeydləri ilə bilavasitə öz gözləri qarşısında baş verən həmin qanlı cinayətlərin kökünü və mahiyyətini açmağa çalışmış, bununla əlaqədar tarixə uğurlu ekskurs etmiş, oxucu üçün qaranlıq olan bir sıra məqamlara işıq salmışdır.

Məlum olduğu kimi, 1988-ci ilin fevral ayında erməni ekstremistləri öz xəbis niyyətlərinə çatmaq üçün xaricdə yaşayan havadarlarının köməkliliyi ilə Sumqayıtda qan tökdülər və hələ yetkinləşməmiş gəncləri də bu çirkin “oyun”a cəlb etdilər. Milli zəmində baş verən bu qanlı aksiyanın mahiyyətini onlar təhrif edərək bütün dünyaya car çəkdilər. Müəllifin tarixi faktlara, təkzibolunmaz dəlillərə və sübutlara əsaslanaraq irəli sürdüyü versiyalar, mülahizələr öz obyektivliyi və güclü məntiqi ilə diqqəti cəlb edir. O keçmiş SSRİ dövründə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvləri, Rusiyanın tanınmış siyasətçiləri ilə apardığı çoxsaylı müsahibələrində belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan-Ermənistan konflikti beynəlxalq səviyyədə qabaqcadan düşünülmüş və planlaşdırılmış bir aksiyadır, Sumqayıt hadisələri də bunun tərkib hissəsidir.

Q.Piriyev

“Xalq qazeti” 28 fevral 1998

Məni görən ağlasın

Azər Babayevi görməyi, onunla hımsöhbət olmağı çoxdan fikrimdə tutmuşdum. Lakin vaxt problemi, gündəlik qayğılar, tədbirlər bu görüşə imkan vermirdi. Bu günlərdə zəng edib Azərlə danışdım. Onunla söhbət etmək, hal - əhval tutmaq arzusunda olduğumu bildirəndə, onun səsinə qəlb yandıran bir ah-nalə eşitdim.

Qəlyanı çəkənə ver

Doldurub çəkənə ver.

Mən dərdi çəkəmmirəm,

Bu dədrə çəkənə ver.

Qapını üzümə Azərin atası İsmayıl Babayev açdı. Otaqda əlil arabasında oturmuş bir oğlanın baxışlarındakı məyusluq içimi göynətdi. 25 yaşlı uca boylu, gözəl-göyçək oğlan ev dustağı, çarpayı əsəri olub. Xanım –xatın Sürəyya xala əsl azərbaycanlı qadınlara xas olan bir ağayanaqlıqla üzünü mənə tutdu və elə yangı ilə dilləndi ki, varımdan yox oldum.

Məni görən ağlasın,

Könül verən ağlasın,

İndi görən demirəm

Əvvəl görən ağlasın.

Dərd içində qovrulmuş, üzündən gözümdən vətən həsrəti, yurd yangısı sezilən bu nurani qarı nələr danışmadı:

- Xaraba Ermənistanın Uluxanlı (Zəngibasar, Masis) bölgəsindənəm. Bəxtəvər çağlarım olub, ay oğul. Evimiz-eşiyimiz, varımız-karımız, vardı. 1937-ci il qanlı əlini bizim də başımıza çəkdi. Həyat yoldaşım Məşədi Həsən kolxozda aqranom işləyirdi.

Kəndin rəhbərləri- erməni daşnaklarına nökrçilik edən Balaməmməd və Həbib yoldaşımı dolaşdırdılar. Əsas da onu götürdülər ki, planı yerinə yetirməyib. Sən demə, bu söz imiş, qayınatamın varlı olması onların xoşuna gəlməyirmiş. Yoldaşım Məşədi Həsəni tutub saldılar qazamata. Üç həftə sonra mənə və üç körpə uşağımı apardılar rayonun mərkəzinə. Beş gün orada birotalıq mənəzildə qaldım. 6 –cı günü bizi oradan çıxarıb apardılar poyez ayağına. Bir tavarı vaqonun qapısını açıb qayıtdılar vaqona, qapını bağladılar üzümüzə. Üç-dörd saat keçmiş vaqonun qapısını yarıya qədər açdılar və siyahı oxudular. Babayeva Sürəyya burdadır? Dedim mənəm. Bir də gördük uşaqların atasını da mindirdilər vaqona. Gecə qatar tərpendi. Bizə iki dəst yorğan-döşək, bir neçə qab-qacaq götürməyə icazə vermişdilər. Hara gedir bu qatar ilahi! Üzümü vətən dağlarına tutdum:

A yaşıl yamaclar, a qarlı dağlar
A sərin bulaqlar vida, əlvida!
A fərməş təpələr, a barlı bağlar,
A isti ocaqlar, vida, əlvida!
Yandım ürəyimdə, gözümdə muraz,
Mənə dağ küləyi göndərin biraz
A güllü yaylaqlar, vida əlvida!
Elimdən-obamdan əlim üzüldü,
Arxamca haraylı karvan düzüldü
Bu ayrılıq elə bil ki, yüz ildi,
Yaxınlar, uzaqlar, vida, əlvida!

Yollarda nələr çəkdiyimizi allah heç gavura da göstərməsin. Aclıq, xəstəlik, narahatlıq, uşaqların ağlaşması, təhqirlər, söyüşlər, hədələr, eh nələr, nələr!

Sürəyya xala xeyli kövrəldi, qəhər onu boğdu, göz yaşları qırışmış yanağından nazik bir şırım açdı: - bizi vaqondan düşürəndə bildik ki, Qazaxıstan Çimkənd vilayətinin Sariağac rayonunun Daşbulaq şöbəsinə sürgün ediblər. 40 gün vaqon həyatımız burda sona yetdi. Bizə, iki ailəyə birotəqlı mənzil verdilər. 7 nəfər onlar, beş nəfər biz idik. Aradan pərdə asdıq, yaşadıq. 1941-ci il özünü yetirdi. Həsəni cəbhəyə göndərdilər.

QISA ARAYIŞ: Azər Babayev 1973-cü ildə Sumqayıt şəhərində anadan olub, 12 saylı məktəbin 8-ci sinfini başa vura bilməyib. Arzusu gözündə qalıb. 1988-ci ildən Sumqayıtda baş verən hadisələr Azər İsmayıl oğlu Babayevi çarpayıda təhsil almağı məcbur edib. Azər mənalı-mənalı üzümə baxdı. Birdən bihəl oldu. Özümü pis hiss edirəm, ürəyim... Anası Fəridə xanım onu, 25 yaşlı cavan oğlanı əlil arabasından götürdü, ehmalca çarpayıya uzatdı. Ananın gözləri elə silələndi ki, onun içindən keçən bayatının səsini eşitdim:

Lala dağı,
Bürüyüb lala dağı.
Hər yaralar sağalar,
Sağalmaz bala dağı.

Azər bir az toxdadı. Yenidən dəmir “atına”mindi. Həmin anları belə xatırladı: - 1988-ci ilin mart ayının 1-i idi. Əmimgildən gəlirdim. Nərimanov küçəsi ilə Lenin küçəsinin kəsişdiyi parkda

“xilaskar ordunun” cəllad əsgərləri məni dayandırdılar. Sənəd tələb etdilər. Üstümdə sənəd yox idi. Nə sənədim olardı? Hələ pasport almaq vaxtım deyildi. Doğum haqqında şəhadətnaməmi də komsomol sıralarına daxil olmaq üçün komsomol təşkilatının katibinə vermişdim. Onlar məni buraxmaq istəmirdilər, 15 yaşlı gənc olmağıma güvəndim. Rus dilində buraxın məni, bizim milləti məhv etməyə gələn əclaflar,-dedim. Sözüm onları açmadı. Beş nəfər əli dubinkalı qəddarlar, imperiya cəlladları məni döyməyə başladılar. Başımı dubinkanın zərbəsindən qorumaq üçün əyildim. Birdən onurğamda dəhşətli ağrı hiss etdim. Belimə dəyən dubinka zərbələri məni sarsıtdı. Quldurların əlindən çıxdım, amma özümdə ciddi bir zədələnmə duydum. Əvvəlcə sol ayağım, sonra sağ ayağım fəaliyyətindən düşməyə başladı...

Çox təəssüf ki, sovet həkimləri sovet əsgərlərinin vəhşiliyini, Azər Babayevə tətbiq edilən işgəncəni gizlədiblər. Diaqnozu başqa səmtə yozublar. Guya Azərin sol dizinə su yığılıb. Aşağı ətrafın fəaliyyətindən düşməsinə də dizə su yığılması ilə əlaqələndiriblər, keçib gedər deyiblər. Həmin vaxtdan düz on ildir Azər Babayev çarpayı əsiridir. O, Sumqayıt, Bakı, Moskva xəstəxanalarında dizə yığılan su diaqnozu ilə müalicə olunub. Çox qəribədir ki, atanın, ananın yeganə oğlu Azəri ömürlük dəmir çarpayıda dustaq edən cinayətkarların cinayətlərini ört-basdır ediblər. Azərin kürəyinə vurulan dubinka zərbəsindən el arasında deyildiyi kimi onun ipliği qırıldı. Bir azərbaycanlı oğlu ömürlük şikəst, ata-anaya göz dağı olub. Lakin ümumi söhbətimizdən belə qənaətə gəldim ki, Azər hələ ümidlə yaşayır. Ona İsraildə müalicə olunmağı məsləhət görüblər. Bu müalicə üçün xeyli vəsait lazımdır. Xeyirxah, humanist, xeyriyyəçi soydaşlarımız, məsrəfsiz yerlərə pul xərcləyən imkanlı adamlarımız Azərə əl tutsalar, Allah bunun əvəzini artıqlamasıyla qaytaracaq və bu əsl ovsanata düşəcək.

Əsrin əvvəlindən qanlı-qadalı günlər görə-görə gələn 82 yaşlı Sürəyya qarı yenə bir yanıqlı bayatı çağırıdı:

Dərd var, dözümə qənim,

Söz var, sözümə qənim.,

Gecə - gündüz ağladım,

Oldum gözümə qənim.

Gözlərim görmür oğlum. Amma könlümdən Uluxanlıya getmək keçir. Doğma yurda qayıdam, fəhmlə daşdan-divardan tuta-tuta o xoşbəxt günlərimi soraqlayam. Vətənin ətrini duyam, öləni, qalanı xəbər alam. Bircə qurtum bulaq suyu içəm. Düz altmış bir ildir ki, vətən həsrəti ilə yaşayıram, ay bala. Burnumun ucu göynəyir, ürəyim nanə yarpağı tək əsir o yerlər üçün.

Əzizim yara dağlar.

Sinəsi yara dağlar.

Hicran yolunu kəsdi,

Çatmadım yara, dağlar.

1948-ci ildə qardaşım Əliqulu Teyyubov bizi sürgündən oğurladı. Bir müddət Bakıda qaldıq. Quş ürəkli olmuşuq. Hər qapı döyüləndə ürəyim düşürdü. Yenə bizi aparmağa gəliblər

deyirdim. 1949- cu ildən Sumqayıtda yaşayıram. Oğlum İsmayıl Babayev Sintetik Kauçuk zavodunda can qoyub. Sürgündən canımızı qurtarsaq da, dərddən yayına bilmədik. On il bundan əvvəl də bu zərbə nəvəmizə dəydi. Allah Azərə şəfa versin.O, üzünü dərgaha tutdu.

Qoru şər sözündən bizi,

Bədnəzərdən gözdən bizi,

Ya Rəbb, özün kömək et,

Sən salma gözdən bizi.

Bu əhval-ruhiyyə ilə Azər Babayevdən ayrıldım.

Əvəz Lələdağ

“Sumqayıt” 28 fevral 1998

Sumqayıt, 1988-ci il, 28-29 fevral: hadisələrin içindən gələn səs

Artıq bu dünyaya bəllidir ki, 10 il öncə Sumqayıtda baş verənlər məkrli qonşularımız tərəfindən qabaqcadan hazırlanmış ssenari üzrə törədilmişdir. Və “Böyük Ermənistan” uğrundakı mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Bəli, sən demə, Sumqayıt hadisələri sonralar başımıza gətiriləcək müsibətlərə haqq qazandırmaq üçün “tutarlı” arqument kimi dünyaya bəyan ediləcəkmiş.

Təəssüflər olsun ki, biz haqq səsimizi dünyaya çatdırmağa macal tapmamış erməni şovinistləri Moskvadakı havadarlarının köməyi ilə Sumqayıt kartından yetərincə bəhrələndilər. Vətənimizin dilbər guşəsi Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonları qan çanağına çevrildi. Soydaşlarımız öz yurdunda kütləvi surətdə qaçqın və məcburi köçkünə çevrildilər.

O vaxtdan 10 il keçsə də yenə də dönə-dönə düşünürük: görəsən, Sumqayıt hadisələri necə baş vermişdir və bu qanlı-qadali olayların qarşısını almaq olmazdımı? Əlbəttə, bu suala birmənalı cavab vermək çətindir. Hər halda, gəlin, hadisələrin içində olanları dinləyək. O zaman şəhərin Xalq Deputatları Soveti icraiyyə komitəsinin sədri işləyən Təvəkkül Məmmədovun dediklərindən: Yaxşı yadımdadır, həmin ərəfədə Dağlıq Qarabağda iki nəfər azərbaycanlı qətlə yetirilmişdi. Vilayətin mərkəzi Stepanakertdə azərbaycanlılara məxsus minik maşını yandırılmışdı. Nəhayət həmin il fevral ayının 13-də Xankəndinin və ətraf yaşayış məntəqələrinin erməni millətindən olan nümayəndələri vilayətin mərkəzi meydanında izdihamlı mitinq təşkil etmişdilər. Məqsəd aydın idi: mitinq iştirakçıları sosial-iqtisadi məsələləri bəhanə etsələr də, niyyətləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qopardıb Ermənistana qatmağa nail olmaq idi. Təbiidir ki, bu aksiyanın dalğası tezliklə Bakıya, respublikanın digər bölgələrinə, o cümlədən Sumqayıta da çatdı. İnsafən, Moskva və Bakı bu xoşagəlməz hadisəyə dərhal reaksiya verdi. Muxtar vilayətin rəhbərliyi dəyişdirildi. Amma sonrakı hadisələr göstərdi ki, Vilayət Partiya Komitəsinə yeni seçilən birinci katib H.Poqosyan qatı millətçi imiş. Məhz onun rəhbərliyi dövründə milli ehtiraslar daha da qızıqdırılır, tez-tez milli zəmində münaqişələr baş verirdi. Sözsüz ki, həmin münaqişələrin dalğaları Sumqayıtda da özünü göstərirdi. Bu şəhərdə bildiyiniz kimi o dövrdə xeyli erməni yaşayırdı. Vəzifələrdə çoxlu erməni vardı və sonrakı hadisələr göstərdi ki, onların əksəriyyəti Dağlıq Qarabağda və Ermənistanda fəaliyyət göstərən erməni milli hərəkatı ilə əlaqəli imiş. Nəhayət, fevralın ikinci yarısında Sumqayıtda Ermənistandan gələn azərbaycanlılar görünməyə başladı. Onlar doğma torpaqlarından zorla çıxarıldıklarını və şəhərimizə pənah gətirdiklərini deyirdilər. Biz isə respublika rəhbərliyindən daim göstərişlər alırdıq ki, belə söhbətlərə uymayaq, təxribat xarakterli hərəkatlara, mitinqlərə yol verməyək. Bir sözlə, səksəkəli günlər yaşayırdıq. Həmin günlərdə şəhər partiya komitəsinin birinci katibi Cahangir Müslümzadə məzuniyyətdə idi. Odur ki, ənənəyə görə baş verən hadisələr üzrə məlumatlar müvafiq orqanlar tərəfindən mənə məruzə edilirdi.

Axır ki, heç kəsin gözləmədiyi hadisələr baş verdi. Şəhərə qoşun yeridildi. Komendant saati müəyyən edildi. Şəhər rəhbərliyi faktiki olaraq hərbi komendant general – leytenant V.Krayevin əlində cəmləşdi. Hərbçilər şəhərdə istədikləri kimi hərəkat etməyə başladılar. Qısa bir vaxtda azərbaycanlıların “vəhşi” millət olmasını əks etdirən video-kasetlərin Fransada, ABŞ-da və dünyanın digər ölkələrində göstərilməsindən aydın oldu ki, bu hadisələr əvvəlcədən hazırlanmış ssenari əsasında törədilmişdir. Bunu şəhər komendantının hərəkatından də hiss etmək mümkün idi. O, ehtirasları qızıqdırmaq məqsədilə heç bir lüzum olmadan şəhərin erməni sakinlərini hər gün avtobuslarla

“Sintezkauçuk” zavodunun klubuna, hərbi hissələrə yığır, axşamlar evlərinə daşıtdırırdı. Beləliklə də, özünü elə göstərirdi ki, guya erməniləri kütləvi qırğından qoruyur. Xatirimdədir, bir gün V.Krayev mənə amiranə surətdə göstəriş verdi ki, klubda səliqə-sahman yaradım, təmizlik işlərinə xüsusi diqqət yetirim, sonra da ona məlumat verim. Mən klubdakı şəraiti yoxlatdırdım. Orada hər şey qaydasında idi. Komendanta zəng vurdum. Dəstəyi köməkçisi götürdü. Ərz etdi ki, komendant yatır və deyib ki, onu oyatmasınlar.

Ertəsi gün məni komendaturaya çağırtdılar. Azərbaycan KP MK-nın rəhbərliyi də orda idi. V.Krayev salamsız-kəlamsız heç bir etik normaya sığışmayan əda ilə səsini qaldıraraq dedi ki, nə üçün onun göstərişləri yerinə yetirilməyib. Mən onun bu təhqiramiz hərəkətinə dözməyib yüksəkdən dedim ki, sizin göstərişlərə əməl ediləndə siz sərxoş halda yatmışdınız. Bir də, deyin görüm, gündə 1500-2000 erməni o tərəf bu tərəfə daşımağın nə mənası var? Otağa sükut çökdü. Komendant bundan sonra bir qədər yumşaldı. Onu da deyim ki, komendant saatının nə olduğu barədə məlumatı olmayan şəhər sakinləri istər-istəməz bu vaxt çərçivəsindən çıxmalı olurdular. Hər gün cüzi anlaşılmazlığa görə polis şöbəsinə yüzlərlə sumqayıtlı gətirilirdi. Xəbər tutan kimi onların hamısını buraxdırırdım. Bir neçə kəlmə də istintaq barədə. Elə ilk günlərdən cinayət işi açıldı. Respublikanın hüquq-mühafizə işçilərini bu işə yaxın buraxmadılar. Moskvadan bir neçə qrup müstəntiq gəlmişdi. Üç gün ərzində hadisələrin törədilməsində təqsirkar bilinib dindirilməsi planlaşdırılan adamların fotosəkillərindən ibarət üç albom meydana çıxdı. Maraqlıdır ki, onların arasında bir nəfər də olsun Sumqayıt sakini yox idi. Bu açıq-aydın sübut edirdi ki, şəhərə təxribat qrupları yeridilmişdi. Hadisələrin sonrakı gedişatı bunu hər addımda təsdiqləyirdi. Amma nədənsə həmin albomlar tezliklə aradan çıxarıldı.

Mənzil-istismar idarəsinin rəisi Zakir Fərəcov deyilənlərə əlavə etdi ki, mən o zaman işimlə əlaqədar olaraq demək olar ki, erməni ailələrinin hamısını yaxşı tanıyırdım. Çox müəmmalı hal idi ki, erməni “soyqırımını” törədənlər həmin ailələrin əksəriyyətinə toxunmurdular. Sən demə, işgəncəyə məruz qalan ermənilərin siyahısı və ünvanları varmış təxribatçı qruplarda. Həmin ermənilər Qarabağ uğrunda mübarizə aparən cəmiyyətə üzvlük haqqı verməkdən və ümumiyyətlə bu çirkin əmələ qol qoymaqdan boyun qaçıranlarmış. Amma millət yolunda, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla qatılması uğrunda canından keçməyə hazır olan “vətənpərvərlər” əvvəlcədən şəhərin əmanət kassalarındakı pullarını da çıxarıblarmış. Bəziləri hətta mənzil qeydiyyatından da çıxmışdılar. Belələrinin sayı son bir ayda iki mindən çox idi.

Sumqayıt hadisələrinin ağrı-acısını canından keçirən soydaşlarımızdan biri də şəhərin avtomat telefon şəbəkəsinin rəhbəri Mehman Ömərövdür. Rəhbərlik o günlərdə başına gələnləri belə xatırlayır:

-Təlimata görə avtomat telefon şəbəkəsi ekstremal şəraitdə xüsusi rejimdə işləməlidir. Belə ki, təbii fəlakət, iğtişaşlar və müharibə baş verən şəhər və ölkələrdə danışıqlar çox artdığından abonentlərin müəyyən hissəsi şəbəkədən açılır ki, avtomat stansiya normal işləyə bilsin. Biz bu işi görəndən sonra ermənilər hay-küy qaldırdılar. Bəzi mənzillərdəki telefonların şəbəkədən qəsdən açılması barədə şikayətlər başladı. Söhbət SSRİ prokurorluğuna gedib çıxdı. İnsafən, həmin orqanlar mənim haqlı olduğumu təsdiqlədi. Lakin bu rahatlıq uzun çəkmədi. Bir qədər sonra məni Moskvaya çağırtdılar. Cansızıcı danışıqlar, araşdırmalar bir daha haqlı olduğumu sübuta yetirdi. Lakin aldığım mənəvi zərbədən özümə gəlməmiş may ayında məni SSRİ DTK-sının əməkdaşları iş otağımdan götürdülər. Tələb qəti idi: hər şeyi boynuma almalıydım. Təsdiqləməli idim ki, rabitə kanallarını ona görə bağlamışam ki, şəhərdə kütləvi erməni qırğına şərait yaransın. Xeyli incidildikdən sonra məni rahat buraxdılar. Lakin bu rahatlıq çox kövrək idi. Artıq şəhər rəhbərliyi də dəyişdirilmişdi. Zülfü Hacıyev şəhər partiya komitəsinə birinci katib seçilmişdi. Bir gün onun qəbuluna düşdüm. Hər şeyi

olduğu kimi danışdım. Boynuma aldım ki, Yerevana, Stepanakertə gedən xətləri şəbəkədən öz əlimlə açmışam. Əgər bunu etməsəydim ermənilər Sumqayıtda baş verənlər barədə birinin üstünə beşini qoyub həmin şəhərlərə çatdıracaqdılar və bu oralarda soydaşlarımızın kütləvi qırğınına səbəb olacaqdı. Birinci katib məni diqqətlə dinlədikdən sonra şəhərin prokuroru İsmət Qayıbovun yanına göndərdi. Prokurora da hər şeyi olduğu kimi danışdım. O, ayağa qalxıb məni öpdü və dedi ki, get işinlə məşğul ol. Nə qədər mən sağam sənə “gözün üstə qaşın var” deyən olmayacaq. Allah hər ikisinə - Zülfi müəllimə də, İsmət müəllimə də rəhmət eləsin. Vətən, xalq yolunda canlarını qurban verən o insanlar sözübütöv kişilər idi.

Sumqayıt hadisələrinə uzun illər boyu erməni millətçilərinin “Böyük Ermənistan” yaratmaq kimi sərsəm xülyası planından kənarında baxmaq sadələvhlik olardı. – Şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Şakir Abuşov bildirir. Lakin SSRİ məkanında bu planı açıq-aşkar elan etmək o qədər də asan məsələ deyildi.

Əsrin əvvəllərindən bəri zaman-zaman müxtəlif bəhanələrlə öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək yolunda müəyyən addımlar atsalar da son bir neçə onillik ərzində-müdrək insan Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərliyi dövründə, onun Moskvada yüksək vəzifə tutduğu illərdə ermənilər heç bir şeyə nail ola bilmirdilər. Əslində, Heydər Əliyev dühası onları öz qınlarına çəkməyə məcbur etmişdi. Amma sonralar ermənipərəst M.Qorbaçovun SSRİ rəhbərliyində birinci şəxs olması, tədricən Heydər Əliyevin sıxışdırılması, nəhayət 1987-ci ildə vəzifədən kənarlaşdırılması erməni millətçilərinə, onların Moskvadakı və dünyanın bir çox ölkəsindəki havadarlarına əl-qol açmağa şərait yaratdı. Sonrakı hadisələrin ağır nəticələri isə göz qabağındadır: torpaqlarımızın 20 faizdən çoxunun işğal altına düşməsi, milyondan artıq soydaşımızın öz Vətəninə qaçqına və məcburi köçkünə çevrilməsi və bu faciələrin törədilməsində Sumqayıt hadisələrinin yeri...

Ş.Abuşov əlavə etdi ki, sumqayıtlılar o qanlı-qadalı fevral günlərindəki itkilərimizi-imperiya ordusunun ağır texnikası altında qalıb həlak olan soydaşlarımız Vəkil Babayevi, Canpolad Orucovu, Dadaş Xudasovu, Yaşar Qasimovu və Surxay Əliyevi, habelə yüzlərlə günahsız şəhər sakinlərinin təqsirkar qismində dindirilməsini və 94 nəfər günahsız soydaşımızın cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini heç vaxt unutmayacaqlar. Bir də onu unutmayacaqlar ki, təmiz, pak insanlar məskəni olan Sumqayıtımız həmin hadisələrdən sonra xeyli müddət “ləkəli” şəhər kimi hallanmışdır. Təqdirəlayiq haldır ki, bu qara buludların dağılması yolunda Sumqayıt yazarları dəyərli işlər görmüşlər. Professor Həsən Sadıqovun “Ermənilər Sumqayıtda”, Ağəddin Mansurzadənin “Sumqayıt qurbanları”, Eyruz Məmmədovun “28-dən 29-na keçən gecə” kitabları bu cəhətdən xüsusi diqqətəlayiqdir.

Yeri gəlmişkən, şəhərimizi mənəvi repressiyadan azad etmək məqsədilə iki dəfə (1992-ci ilin oktyabrında və 1993-cü ilin aprelində) Milli Məclisə rəsmi sənədlə müraciətimiz olub. Hər iki halda ali qanunvericilik orqanından cavab almamışıq. Hazırda hadisənin onuncu ildönümü münasibətilə şəhərimizdə xüsusi sərəncamla planlaşdırılan tədbirlər həyata keçirilir. Təhsil ocaqlarında Sumqayıt hadisələrinin mahiyyətini açıqlayan dərslər keçirilir, sənayə müəssisələrində, səhiyyə təşkilatlarında, digər obyektlərdə söhbətlər aparılır.

Ələsgər Cabbarov
“Xalq qazeti” 28 fevral 1998

Azərbaycana qarşı təxribat

SSRİ-nin çökməsi qaçılmaz bir reallığa çevrilərkən Azərbaycan qarşı təxribatların sayı artırdı. Onlardan biri tariximizə qara ləkə kimi daxil olan Sumqayıt hadisələridir.

1988-ci il fevralın 27-29-da xalqımıza gözlənilməz zərbə endirildi. Keçmiş SSRİ-nin ali hakimiyyət orqanlarının bilavasitə rəhbərliyi ilə Sumqayıt hadisələri törədildi. Bu vəhşilik aktı Azərbaycan xalqının adına yazıldı.

Bu aksiyanın təşkilatçıları şəhərdə iğtişaşlar törətmək üçün süni şərait yaratmış, hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyəti dayandırılmış, şəhərə ordu göndərilməsi xəbəri qəsdən gecikdirilmiş, əhali arasında ekstremist əhvali-ruhiyyəli iş aparılmasının qarşısı vaxtında alınmamış, faciələri törədənlərə güldən ağır söz deyilməmiş, nəticədə də milli hissiyyatlarını boğa bilməmələri ucbatından kütləyə qoşulmuş 6 nəfər azərbaycanlı hadisələr vaxtı həlak olmuş, yüzlərlə şəhər sakini həbs olunaraq inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş, 94 nəfər barədə cinayət işi qaldırılmış, ən əsası isə müstəqilliyimiz və azadlığımız yolunda ilk addımlarımızı atdığımız bir zamanda dünya ictimaiyyətinin gözündə “vəhşi azərbaycanlı” obrazı yaradılmış, beləliklə milli mənəviyyatımıza ağır zərbə endirilmişdir.

1988-ci il mart ayının 16-da Azərbaycan KP MK-sı “Sumqayıt şəhər partiya komitəsi bürosunun əhali arasında təşkilatçılıq işində böyük nöqsanları, siyasi naşılıq və şəhərdə faciəli hadisələrin qarşısını almaqda fəaliyyətsizliyi haqqında” qərarı ilə hadisələrə siyasi qiymət vermiş, bütün günahları şəhər rəhbərliyinin və ictimaiyyətin adına yazmışdır. Bu qiymət keçmiş ittifaqın siyasi rəhbərliyinin fikrini ifadə edirdi. Belə olmasaydı o vaxtı baş katib M. Qorbaçov və keçmiş SSRİ prokrorluğu hadisələrin ört-basdır olunması üçün buna cəhd göstərməzdilər. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, 18 iyul 1988-ci ildə keçmiş SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət heyətində ermənilər Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilməsini tələb etdikdə M. Qorbaçov hər cürə vəchlə onların ağzından vurur, guya bizim tərəfimizi saxlayır, Sumqayıtda baş verən hadisələri təhrif olunmuş şəkildə ictimaiyyətə çatdırırdı. Məsələn ordu hissələri şəhərə cəmi 1-2 saat gecikib, xuliqanlıq edənlər şəhərin kənarlarında cinayət törədiblər və s. Əslində isə ordu şəhərə 2 sutkadan da çox keçmişdi. Üstəlik fevralın 28-dən 29-na keçən gecə şəhərə general Krayevin başçılığı ilə daxil olan ordu hissələri şəhər partiya komitəsinin binasını dövrəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayandılar. Onlar şəhərdə ola-ola qoşuna zidd hərəkətlər baş alıb getdiyi halda, hadisələrin qarşısını almağa yalnız növbəti gün başladılar.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ prokrorluğunun istintaq qurupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ prokrorluğu baş istintaq idarəsi rəisinin müavini V. İ. Nənaşev və SSRİ baş prokrorluğu yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq V. S. Qalkin başçılıq edirdilər. Bundan başqa keçmiş SSRİ DTK-nın, SSRİ hərbi prokrorluğunun xüsusi qrupları da fəaliyyət göstərirdilər. Adı çəkilən istintaq orqanları baş vermiş hadisələrin səbəblərini, cinayətin törədilməsi üçün yaradılmış şəraiti təşkilatçıları müəyyən etməyə səy göstərməmiş, hadisələri ört-basdır etmək üçün ayrı-ayrı zorakılıq metodlarından istifadə edərək qondarma şahidlərin ifadələrinə əsaslanaraq uydurma ittihamnamələr hazırlayıb keçmiş ittifaqın müxtəlif məhkəmələrində baxılmaq üçün təqdim etmişdilər. Məhkəmələr də öz növbəsində yuxarıların göstərişi ilə hərəkət etmiş, baxılan işlərdə qanunun aliliyi prinsipini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər vermişdilər. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə. Əhmədovun, J. Cəfərovun, İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassız olduğu sübut olmuş, lakin

həmin iş bütövlükdə yenidən məhkəməyə qaytarılmaq əvəzinə Cəfərovun və İsmayılovun cinayət materialları yenidən istintaqa qaytarılmış, Ə Əhmədova isə heç bir hüquqi dəlil sübut olmadan “hadisələrin təşkilatçısı” damğası vurularaq güllələnmə kəsilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində hökm icra olunmuşdur. Adını çəkdiyim məhkəmə prosesi barədə məndə kifayət qədər materiallar vardır. Bundan başqa istintaq dövrü şəhər sakinləri Elçin Gəncəliyev Bayıl türməsinə müəmmalı şəkildə öldürülmüş, Taleh İsmayılov isə 15 il müddətinə cəzalandırılaraq “siyasi məhbus” kimi Tbilisi şəhərinə göndərilmiş, orada həlak olmuşdur. Bir sözlə, məsuliyyətə cəlb olunanların əksəriyyəti günahsız olmuşlar.

Söz yox ki, keçmiş ittifaq orqanlarının bu hadisələri ört-basdır etməyə yönəlmiş hərəkətlərində respublikaya 1988-1990-cı illərdə rəhbərlik etmiş rəhbərlərin az rolu olmamışdır. Mən xüsusilə respublikanın keçmiş DTK-nın, bədnam Əbdürrəhman Vəzirovun və keçmiş baş prokuror İlyas İsmayılovun adlarını çəkmək istərdim. Onlar respublika vətəndaşlarının hüquqlarını müdafiə etmək, həqiqətin üzə çıxmasına səy göstərmək əvəzinə, əksinə Moskvadakı ağalarına yarıaraq Sumqayıt istintaqının yuxarıların istədiyi səviyyədə getməsinə yaxından köməklik göstərmişlər.

Moskvanın təhriki ilə Sumqayıtda törədilmiş bu təxribatın hələ qaranlıq məqamları çoxdur. Sumqayıt hadisələrinin əsl təşkilatçı və canilərinin aşkar edilməsi, həmin hadisələrə görə həbs olunanlarının cinayət materiallarının yenidən istintaqa qaytarılması bu gün çox vacibdir. Çünki düşmənlərimiz hələ də Sumqayıt hadisələrindən öz xeyirlərinə istifadə etməyə davam edirlər. Biz bu məsələyə biganəlik göstərə bilmərik. Sumqayıt cinayətlərində əli olan erməni Qriqoryanın bu təxribatın icraçısı olması bu yöndə iş aparmaq üçün bizə üstünlük verir. Sumqayıt hadisələrinə bu prizmadan siyasi qiymətin verilməsi mənə çox vacibdir.

Süleymanov Ramiq
“Respublika” 28 fevral 1998